

Memento Mori, maar wat met het haar?

Johanna Spaey

(Verschenen in Leen Huet & Jan Grieten: Het interessante volk: schrijvers in het Volkskundemuseum)

“De wetsgeneesheren die de lichamen van de vermoorde Luikse meisjes Stacy en Nathalie hebben onderzocht, schonken de ouders van de kinderen een haarlok van hun dochtertje. Christiana Granziero, de moeder van Stacy, zei gisteren dat het gebaar haar erg ontroerd had.”

(Het Volk, 4/8/2006)

Bijna tweehonderd jaar na zijn dood blijkt dat Napoleon toch niet werd vergiftigd, ook al was de hoeveelheid arsenicum in een van hem bewaarde haarlok buitengewoon hoog. Volgens Franse onderzoekers waren ondanks eeuwenlange speculaties niet de Engelsen daaraan schuldig, maar wel een populair haargroeimiddel dat in Bonapartes tijd kwistig (en rijkelijk van arsenicum voorzien) op de kalende hoofden werd gegoten. Mag ik u bij deze dan ook waarschuwen: wie bang is voor een onopgemerkte en/of gewelddadige dood, kan maar beter wat haren achterlaten. Van een arsenicumvermoeden tot een jong gestorven verzetsheldin: ons haar is in staat om na onze dood heel wat meer over ons vertellen dan we ook maar kunnen vermoeden wanneer we het 's morgens achteloos uit borstel of kam plukken en ver van de eeuwigheid in de vuilbak dumpen.

Zelfs in de tijd dat mensen nog geen weet hadden van het bestaan van dna of genetische post mortem-onderzoeken, hadden ze toch al de neiging om haar te bewaren, zo blijkt uit de merkwaardige collectie haarkunstwerkjes in het Volkskundemuseum, waarin het haar van overleden geliefden minutieus werd verwerkt.

Als ik door het museum loop, bedenk ik dat het maar droeve 21ste-eeuwse tijden zijn. Niemand wil tegenwoordig nog een nanoseconde voor zijn normale tijd gaan en als het zover is, vinden we het toch weer altijd te vroeg, zelfs al is de afgestorvene honderd en vijf. We wensen dat het leven een kneedbare en eindeloos elastische bal klei is en maken er, zonder het zelf te zien, een reus op lemen voeten van. Want op een dag stort ons rijk toch in en dat gebeurt zelden volgens de vereiste timing.

Nee, dan hadden mijn voorouders een veel nuchterdere visie op het einde. En mochten ze die niet hebben gehad, dan zorgde de immer aanwezige memento mori's daar wel voor. Een soort graffiti die de mens elke dag aan zijn sterfelijkheid herinnerden. Bij de boterhammen met reuzel en de doorgekookte koffie hoorde nu eenmaal een beleg van 'Denk eraan dat je zult sterven' en dat in de vorm van een bord dat vermoedelijk in zowat elke keuken of eetkamer hing te waarschuwen.

(Voor de liefhebbers: het boek 'Memento Mori' van de in 2006 overleden Engelse schrijfster Muriel Spark is één van de fijnzinnigste en zwartste komedie over oude mensen die door 'memento mori-boodschappen' met hun sterfelijkheid en vooral met hun zondige, onfrisse verleden worden geconfronteerd).

In het Volkskundemuseum hangt een schitterend voorbeeld van zo'n memento mori-waarschuwingsbord. 'De Trap des Ouderdoms' dreigt meteen met 't Begin is soet, 't Eynde is de dood.' En maak u vooral geen illusies over de frivole tijd die daartussen ligt, want die hoort niet met ontucht, drank en andere losbandigheden te worden gevuld. Want:

'Wilt in uw leven 't sterven leeren, Leer 't leven na de dood waarderen.'

Wat verderop in de memento mori-rij sombert men naarstig verder:

'Den Uil krest in den laatsten nacht,

Op eenen dorren Boom gezeten.

Doch die zijn Tijd weet afteemeten,

Heeft allerbest zyn Pligt betracht.'

De memento mori's drijven me naar de haarkunststukjes, een fenomeen dat me, toeval of niet, al maanden bezig houdt.

Enige tijd geleden ontdekte ik naar aanleiding van een reportage over Gabrielle Petit in het Legermuseum van Brussel de mysterieuze kast vol herinneringen aan deze jonge vrouw, die omwille van haar verzetsdaden in de Eerste Wereldoorlog op 1 april 1916 werd gefusilleerd door de Duitsers, op de Tir National, net achter de huidige VRT-gebouwen.

Volgens de overlevering bracht ze haar laatste nacht in haar cel samen met haar Duitse bewaker Otto Becker door die op haar verzoek een lok van haar haar afsneed om die als souvenir aan haar zus, Héléne, te geven. Petit is min of meer vergeten, ook al deed de verkiezing van de Grootste Belg haar even herleven, maar haar haarlok bestaat nog steeds. Samen met haar andere persoonlijke bezittingen, van handwerkjes tot vaderlandslievende prullaria, ligt deze geheel onaangestast door de tijd onder het glas te wachten tot iemand aan Gabrielle denkt. Zelf is Petit intussen vergaan tot beenderen en pulver, maar niet haar haar. Dat heeft nooit aan de dood hoeven te denken. Het merkwaardige is dat deze haarlok bijna doet vermoeden dat Petit als een soort zelfmoordterroriste avant la lettre in het verzet en tijdens haar proces opereerde. Ze wachtte niet tot haar dood tot iemand haar van haar lokken zou ontdoen, nee ze zorgde er zelf wel voor dat ze eeuwig zou worden herinnerd. Weinig mensen, zelfs niet op een ogenblik dat de dood als een verlossing komt, halen het toch in hun hoofd om zichzelf voor het nageslacht alvast te kortwieken? Er kleeft iets van sensatiezucht aan Petits haarlok, en iets ontroerends. Want het zegt: 'Laat niemand mij ooit vergeten.'

Met een overlijden gingen vroeger ook allerlei rituelen gepaard die we intussen hebben vervangen door hardnekkige ontkenningen dat de dood ouderwets de dood mag zijn. Getooid in het wit, voorzien van frivole kisten en met een cateraar bij de hand, proberen we niet langer het rouwspel mee te spelen. De klokken, het zwart en een kruis aan de voordeur maakten vroeger wel duidelijk dat er iemand was gestorven, tegenwoordig vindt iedereen het normaal dat we de dag na de begrafenis weer als vanouds functioneren. We hebben deadlines, ook voor verdriet. Geen wonder, want we hebben het rouwen in al z'n vormen gewoon afgeschaft. Bij dat rouwen was het afknippen van de fameuze haarlok vroeger traditie. En eerlijk is eerlijk: dat was wel het laatste waar ik in 2004, toen mijn vader stierf, aan dacht. Als ik mensen in mijn omgeving vraag hoe zij over haarsouvenirs van hun geliefde doden denken, trekken de meesten hun neus op. Andermans haar, ook al leven we nu in een tijd dat het schoner is dan ooit, wordt geassocieerd met onhygiënisch, vuil, vies en onaanraakbaar. Nee, voor ons geen gedenkmedaillons of kunstwerkjes met haar meer, tenzij het van een kind is. Kinderen als Stacy en Nathalie, van wie alleen het haar nog onaangestast was.

In het museum springt één 'haarstukje' trouwens meteen in het oog. Het is een gedenkmedaillon waarbij men uit grijs haar een heel ingenieuze bloementak heeft gemaakt. Het moet de maker dagen en weken hebben gekost om uit al die fijne (en dode) haren deze

erg gedetailleerde en kunstige bloemen te maken. Bloemblaadje voor bloemblaadje, vooraleer ze op een zijden met kant versierd kussentje werden vastgemaakt. Deze bijna buitenpersoonlijke herinnering aan de dode staat in schril contrast met de bescheiden initiaal die op het kussentje staat vermeld: 'L'. Waarom deed de rouwende de moeite om zijn of haar geliefde zo minutieus te vereeuwigen, maar durfde of wilde hij niet eens zijn of haar naam fatsoenlijk vermelden?

Bij andere haarstukjes wordt het haar met planten opgefleurd. De gedenkmedaillon voor 'Monsieur C. Jacqmotte, gestorven op 31 mei 1867' is een ingenieuze constructie van een graf met driedimensionaal hek, een grasperk met uit haren vervaardigde bloemen en sfeervolle gedroogde planten.

Het haar lijkt bijna een verpersoonlijking van de dode of zelfs meer: het is iets wat de dood en de dode altijd zal overstijgen. Net als Petits haarlok.

Maar wat is haar eigenlijk en waarom hechten we er zo veel belang aan, geven we het zoveel macht en geschiedenis? In het museum ligt ook een breiwerkje van een vrouw. Ze heeft er haar eigen haar in verwerkt in de hoop dat haar man haar daardoor trouw zal blijven. Niet zo vreemd, want vrouwenharen staan vanouds voor verleiding en betovering, terwijl mannenharen veel meer met kracht én macht hebben te maken.

Zo verliest Samson zijn kracht omdat die dekselse Delila hem na veel gefleem kaalscheert. Wanneer de Mesopotamische oerheld Gilgamesj van de goden een speelkameraadje krijgt, blijkt wildeman Enkidoe helemaal overwoekerd met haar te zijn. Hij leeft onder de dieren en is één van hen tot hij wordt verleid door een prostituee, waarbij seks, aldus het epos, de onschuldige man uit zijn natuurlijke omgeving ruikt en hem prompt in de beschaving katapulteert. Daarna wil geen enkel dier nog in Enkidoes omgeving vertoeven. Na zijn zeven dagen lange vrijpartij met de prostituee volgt zijn complete bekering tot het mensdom: hij leert bier drinken én wordt door de kapper gekortwiekt en onthaard. Pas dan is hij voldoende geschikt om kennis te maken met koningszoon Gilgamesj. Helaas: de dood wordt al snel Enkidoes jammerlijke lot. Niet weinig lezers vragen zich dan ook af of die arme Enkidoe niet beter harig en maagdelijk bij zijn beesten in het bos was gebleven. Er was hem dan een langer en beter leven beschoren geweest.

In oude culturen werden overwonnen en tot slaven gemaakte soldaten regelmatig van hun hoofdhaar ontdaan, een teken van vernedering, want als je een man zijn haar en haardracht ontnam, was zijn afkomst (en loyaliteit aan zijn eigen volk) niet langer duidelijk.

Op weinig plaatsen zegt haar echter meer over de kracht van een man dan in het huidige Afghanistan: kortgeschoren Navo-soldaten in hightech uniformen en uitrusting slagen er maar niet in die langharige, bebaarde taliban uit hun bergen en holen te verdrijven. Dat de taliban in dezelfde eeuw leven als 'onze jongens' kun je alleen maar afleiden uit het feit dat hun wapens zo uit de FN-fabriek afkomstig lijken (én door hun tv-optredens natuurlijk). Hun lange haar en baarden schoppen hen terug in de tijd, maken van hen een stelletje verbijsterde inboorlingen die het moeten opnemen tegen computergestuurde supermannen, maar waarom is het voor die laatste dan zo moeilijk om van een wat in eerste instantie snelle operatie moest worden geen eeuwigdurende en bloedverspillende oorlog te maken?

Door het Volkskundemuseum ken ik het antwoord. De Amerikanen en hun bondgenoten zijn ondanks hun supergeavanceerde biologische wapens nooit op het idee van een haaruitvalmiddel gekomen. Want in welke oorlog we ook vertoeven, mannen strijden blijkbaar pas met gelijke wapens als hun haar even lang is.

Hoe meer haar, hoe sterker. En vooral: hoe eeuwiger ons verblijf in deze wereld.

Voetnoot: Wie hoopt dat er ergens ter wereld tegenwoordig toch nog haarkunstwerken worden gemaakt, moet op zoek gaan naar foto's van Hair Wars, een in Detroit gebaseerde kunstorganisatie die fabuleuze en hypermoderne dingen doet met haar: van een hairycopter die echt kan vliegen tot een complete Las Vegas-outfit én op bekende films gebaseerde kostuums in haar. Of hoe een schijnbaar vergeten traditie toch nog leeft.